

ÇAĞATAY ŞAİRİ MECLİSİ'NİN SEYFÜL MÜLÜK ADLI MESNEVİSİNDE “İSİM +ET-, OL-, BOL-, EYLE- KIL-” YAPISINDAKİ BİRLEŞİK FİİLLERİNİN TESPİTİ VE KULLANIMI ÜZERİNE

SUMMARY OF DETERMINING AND USAGE OF WORDS' İSİM+ ET-, OL-, BOL-, EYLE-, KIL-, ' IN CHAGHATAY POET MECLİSİ'S SEYFÜ'L MÜLÜK MASNAVI

Halime ÇELEBİ

Kocaeli Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi, halimecelebi@hotmail.com, Kocaeli/Türkiye

ÖZ

Çağatayca Özbek Türkçesinin tarihi bir dönemi olup Karahanlı ve Harezmi Türkçesinin devamıdır. XV. Yüzyılda başlayıp XX. Yüzyıla kadar devam eder. Zengin bir edebi dil anlayışı içinde gelişimini sürdürmüş olan Çağatay sahasında birçok değerli şair yetişmiş ve nadide eserler kaleme alınmıştır. Klasik dönemin hatta Çağatayca'nın en önemli temsilcisi Ali Şir Nevai'dir. Bu dönemin şairlerinden biri olan Meclisi hakkında çok fazla bilgi olmasa da Seyfü'l-mülük adlı mesnevisi günümüze kadar ulaşmıştır. Mesnevi türünde yazılmış olan bu eser Mısır şahı Seyfü'l- mülük ile İrem bağının hükümdarı olan Şahbal Şehruh'un kızı Bediül'l-cemal'in aşk hikâyesini konu edinmektedir.

Binbir Gece Masalları içinde bulunan bu hikâye “El-ferec-Bade'shidde” adlı hikâyeler külliyyatında bulunur. Çağatay sahasında verilen tek varyantı Meclisi'nin yazdığı bu mesnevinin bilinen tek nüshası Pariste Bibliothèque Nationale'de bulunmaktadır.

Bu çalışmada Çağatay edebiyatının XVI. yüzyıl şairlerinden Meclisi'nin Seyfü'l-mülük adlı manzum mesnevisindeki birleşik fiiller tespit edilip sınıflandırılarak hem Meclisinin Çağatayca'ya katkısını hem de bu dönemdeki birleşik fiillerin yaygın kullanımı ve anlamları yönünden ele alınıp değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Anahtar kelimeler: birleşik fiil, yardımcı fiil, Meclisi, Seyfü'l-mülük, Çağatayca,

ABSTRACT

Chaghatay language is a historic era of Uzbek Turkish, It is the continuing part of Karakhanid Khorezm Turkish languages. It begins in the fifteenth century and continues till the twentieth century. In Chaghatay field many precious poets were trained and unique works were written. The most important poet of classical period especially the Chaghatay language is Ali Şir Nevai. Although he didn't have much information about Meclisi who was one of the poets of that era, his Masnavi 'Seyfü'l Mülük' has reached today. This work which was written in Masnavi type subjects the love story of Egyptian Shah Seyfü'l Mülük and the king of İrem wineyard's Shahbal Şehruh's daughter Bediül' Cemal. This story which can be found in Arabian Nights Tales is in of 'El-ferec-Bade' şidde. Only known copy of this work is in Paris Bibliothéque Nationale which is the only kind of Meclisi's works that is written in Chaghatay field. In this study sixteenth century poet of Chaghatay literature poet Meclisi's poetic Masnavi Seyfü'l mülük is examined. Compound Verbs are determined and classified, by this way Meclisi's contribution to Chaghatay language and widespread usage of compound verbs and their usages are examined and evaluated.

KEY words: Compound verb, Helping verb, Meclisi, Seyfü'l- mülük Chaghatay language.

1. GİRİŞ

Çağatayca Özbek Türkçesinin tarihi bir dönemi olup Karahanlı ve Harezmi Türkçesinin devamıdır. XV. Yüzyılda başlayıp XX. Yüzyıla kadar devam eder. Birçok araştırmacının önemli araştırma sahası olan bu dönem araştırmacılar tarafından farklı dönem tasnifleri yapılarak incelenmiştir. Bu araştırmacıların en önemlilerinden Janos Eckman'ın rağbet gören tasnifinde Çağatayca üç dönemde incelenir. Nevayi 'yi merkeze koyarak yaptığı tasnif şöyledir: Klasik devir: Nevayi'den önceki dönemdir. Eski Türçe döneminin dil özellikleri görülür. Klasik Dönem: Nevayi'nin yaşadığı dönem olup eserleriyle bu döneme damgasını vurmuştur. Klasik Sonrası Dönem ise Nevayi'den sonraki dönem olup Özbek unsurlarının da görüldüğü dönemdir.

Çağatay Türkçesi Dönemi, zengin bir edebî dil anlayışı içinde gelişimini sürdürmüş önemli bir dönemdir. Bu yazı dili ile birçok önemli eser kaleme alınmış ve bu eserler o dönemin dil ve edebiyat anlayışını gösteren birer önemli kaynaktır. Bunlardan biri de Çağatay Şairi Meclisinin kaleme aldığı Seyfül'-mülük adlı mesnevidir. Janos Eckman 'ın adını XVI. Yüzyıl dönemi sanatçıları içinde andığı Meclisi mahlaslı Çağatay şairinin hayatı ve eserleri hakkında gerek eserinde gerekse dönemin kaynaklarında herhangi bir bilgiye rastlanmaktadır.

Binbir Gece Masalları içinde bulunan bu hikâye "El-ferec-Bade'sidde" adlı hikâyeler külliyyatında bulunur. Bilinen tek manzum biçimi Çağatay şairi Meclisi'ni yazdığı bu mesnevidir. Eserin bilinen tek nüshası Pariste Bibliothèque Nationale'de bulunmaktadır.

Bu mesnevi Türk Dil Kurumu Kütüphanesinde No: Fil.A/2851,Kaşe No: 3289 numarası ile kayıtlı matbu bir metindir. Eserin Dış kapağı yeşil renkli olup ilk sayfasında kaşe numarası bulunmaktadır. Mevcut ilk sayfa numarası üç ve son sayfa numarası yetmiş olan bu mesnevi toplam otuz dört varaktır. Her sayfasında yirmi dokuz satır bulunup sayfa iki sütuna ayrılmıştır. Toplam satır sayısı 2167'dir. Eserin her sayfasında düz bir kenarlık bulunmaktadır. Her sayfada kenarlıkların dışında adeta hikâyenin küçük birer alt başlığını oluşturan der kenarlar vardır. Bu derkenarlar metin içinde satır başlarında bulunan yıldızlı beyitleri işaret eder.

Mesnevi türünde yazılmış olan bu eser bir aşk hikâyesini konu edinmektedir. Mısır şahı Seyfül'-mülük ile İrem Bağının hükümdarı olan Şahbal Şehruh'un kızı Bedi'ü'l-cemal'in âşıkını konu edinir. Seyfü'l-mülük'e babası tarafından hediye edilen elbisenin üstünde bulunan peri kızına âşık olup onu bulmak için çıktığı yolculuk ve bu yolculukta başından geçenler anlatılmaktadır

2. BİRLEŞİK FİLLER

Dilde yeni kelimelere ihtiyaç duyulması sonucunda diller kelime ihtiyacını karşılamak için farklı yöntemler uygulamışlardır. Mevcut kelimelerden ek yardımı ile kelime türetme, kullanılmayan eski kelimeleri canlandırma, başka dillerden sözcük alma ve birleşik kelime yapmadır. Kelime türetme de birleşik kelime yapma yöntemi Türkçede devamlı başvurulan bir yöntem olmuştur. Dilde varlıkları karşılamak için birleşik isimler oluşturulurken iş, oluş ve hareketleri karşılamak için de birleşik fiiller oluşturulmuştur. Bu yöntem Birleşik fiillerin zenginliği açısından önemli bir yöntemdir.

Birleşik fiiller, bir yardımcı fiilin bir isim ya da fiil unsuruyla birleşmesinden oluşurlar. Ve üç başlık altında incelenirler: Bir isim ile bir yardımcı fiilden oluşan birleşik fiiller, Bir fiil ile yardımcı fiilden oluşan birleşik fiiller, Anlamca kaynaşmış birleşik fiiller.

2.1.Yardımcı Eylemleri İle Oluşan Birleşik Fiiller

Birinci başlıktaki birleşik fiiller bir isim ile bir yardımcı fiilden oluşan birleşik fiillerdir. Türkçenin kendi dil mantığı içerisinde isim soylu kelime ve kelime gruplarını yüklemleştiren bir sistemi vardır. Türkçede. İsim + yardımcı fiil bol- ile oluşan yapılar Eski Türkçe (Orhun Yazıtları)den itibaren kullanılmaya başlamıştır. ol-, et- vb. fiiller, dile giren yabancı asıllı kelimeler arttıkça onları yüklemleştirmek için de kullanılmıştır.(BAYDAR,2013: s.58)

Eski Türkçe döneminden sonraki dönemlerde dile giren yabancı unsur oranı günden güne artmıştır. İşte dildeki yabancı unsur sayısı artınca sadece Türkçe kökenli fiiller ya da ek-fiil yardımıyla yüklem yapılan Türkçe isimler yüklem olmakla kalmadı. Yabancı kaynaklı isim soylu kelimeleri de yüklem yapmak durumu ortaya çıktı ve bu şekiller yoğun bir biçimde dilde kullanılmaya başladı. (BAYDAR, 2013: s.59)

Türkçede isim soylu sözcük ya da söz öbekleri yardımcı fiillerle birleşerek yüklem olurlar: fark ettim, mutlu oldular, rica ederim, hapsolmuşlar vd.

Bu metinde isim +et-, ol-, bol-, eyle- kıl-” yapısındaki birleşik fiillerin sıkça ve diğer yapıdaki fiillere göre daha yoğun kullanılması dikkat çekicidir. Yine bu yapıdaki birleşik fiillerin isim ögesinin daha çok Arapça ve Farsça kökenli olması yaygındır.

2.1.1. İsim +Et-, Ol-, Bol-, Eyle- Kıl-” Yapısındaki Birleşik Fiillerin Metinde Kullanımı Ve Anlamları

İsim + ol-, bol yardımcı fiillerle oluşturulanlar: İsimlerin üzerine gelerek birleşik fiiller kuran ol-(<bol-) yardımcı fiili, Eski Türkçe Döneminden beri Türkçenin ana yardımcı ögelerinden biridir.(ÖZMEN, 2010: s. 489)

Çağatay Şairi Meclisî'nin Seyfelmülük adlı mesnevisinde bu fiillerin yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu fiillerin gerek çekimli birer fiil oluşturmaları gerekse fiilimsi ekleriyle kurulan fiilimsi yapıları mevcuttur. Bu örnekler alfabetik sırayla verilecektir.

‘âciz bol- : elden bir şey gelmemek, gücü yetmemek

Besi ‘âciz bolup anıng atası

Töker közdin yürekdin kıan anası (s.18/466)

âlüfte bol-: akli bozulmak, müptela olmak

Êşitip şerrin âşufte boldı

Uşal kayğu bilen **âlüfte boldı** (s. 16/407)

amâde bol- : hazır olmak

Yene burunğı-dék şehzâde boldı

Ki ‘ayş-ı esbâb hem **amâde boldı** (s.16/400)

âşık bol-: gönlünü kaptırmak, sevdalanmak

Perî birle beşer lâyıq bolur mu

Uçar kuşğa kişi ‘âşık bolur mu (s.16/417)

aşufte bol- : Akli başından gitmek, meftun olmak

Êşitip şerrin âşufte boldı

Uşal kayğu bilen **âlüfte boldı** (s. 16/407)

beste bol- : bağı kalmak

Yazıp çengelni kuş kaşd kıldı

Yığaçıng başıda şâh **beste boldı** (s.33/913)

bî-haber bol- : habersiz olmak

Bolup men **bî-haber** özimdin anda

Közüm açtım bilmen kim kıanda (s. 15/371)

bî-hüş bol- : akli başında olmamak

Bu gâmmdin ah urup **bî-hüş boldı**

Kıatında çâreler medhüş oldı (s.22/604)

bisyâr bol- : çok olmak

Dêdi râvi ki iş **bisyâr boldı**

Besi mihnet bile efgâr boldı (21/569)

derbende bol- : Güç durumda kalmak

Turuptur gâmm bile hursende bolup

Têngiz ortasında **derbende bolup** (s.31/877)

destgîr bol- : Elinden tutmak . yardımcı olmak

Kılıp zârı bile te'ssîr kıldı

Uşal şâh hâlîğa **destgîr boldı** (s.29/814)

dîvâne ol-: Deliye dönmek

Ëlli kün kız bile gamh̄vāre oldı

Şâh âhîr bu gîzdîn **dîvâne oldı** (s.20/810)

dilgîr bol- : incinmek , gücünmek

Nêçe künler yörüp **dil-gîr boldı**

Ki nâgâh cezîre dest-gîr boldı (s.28/762)

efgâr bol- : yaralı olmak, yaralanmak

Ëki yıl Mısr içinde zâr boldım

Devâ tapmay taķı **efgâr boldım** (s.38/1084)

Fedâ bol- : Bir şeyi bir şey uğruna vermek

Dêdi Bedî'ü'l-cemâl ey dasitanım

Fedâ bolsun sözünge uşbu cānım (s.58/1787)

fenâ bol- : yok olmak, kaybolmak

Bar êrdi anda bir girdâb hunh̄vār

Fenâ bolğan kemeler anda bisyār (s.23/8)

gamh̄vāre ol- : gam çekmek, kederlenmek

Ëlli kün kız bile **gamh̄vāre oldı**

Şâh âhîr bu gîzdîn dîvâne oldı (s.20/810)

Ġarîb ol-: Kimsesiz kalmak

Ġarîbler ruhına tekbîr kıldı

Ġarîb olmaķ besi te'ssîr kıldı (s. 32/ 885)

ġāyib bol- : kaybolmak

Ki on bir yıl turur **ġāyib boluptur**

Kişi bilmes ölügümü yatargadur (s.45/ 1306)

giryān bol- : ağlamak

Ķopup evdin çıkıp hayrān boldı

Anı körmey veli **giryān boldı** (s.13/19)

ġuşşa bol- :üzülmek, kederlenmek

Bil âhîr şâh pür **ġuşşa boldı**

Bu kız birle yürekke kayġu tıldı (s.29/813)

Ĥaber bol-: haberi olmak

Veli bu şehringizde bir sözüm var

Ĥaber bolmay mu dēp andın közim bar (s.19/546)

haste bol- : hastalanmak

Sening didāringa men hîre boldım

Taķı 'ışķıng otıġa **haste boldım** (s.26/21)

ḥayrān bol- : çok beğenmek

Cemālingni körüp **ḥayrān bolup** men

Kétebilmey çü ser-gerdān olup men (s.26/733)

hem-rāh bol- : yoldaş olmak

Kişiğe 'ışk eger **hem-rāh bolsa**

Gedādur ol egerçe şāh bolsa (s.18/478)

ḥîre bol-:şaşırmak, hayran olmak

Sening didāringa men **ḥîre boldım**

Taķı 'ışķing otıģa ḥaste boldım (s.26/726)

ḥursende bol- : razı olmak, tevekkül etmek

Turuptur ğam bile **ḥursende bolup**

Têngiz ortasında derbende bolup (s.31/877)

Keçe bolsa-: gece olmak

Keçe bolsa oturup mungdaşurlar

Ki iş tüşkenlerige yığlaşır (s.27/750)

ḳurbān bol-: Bir amaç uğruna feda olmak

Bu ḳalģanlar ḳılurlar barça efğān

Sanga **ḳurbān bolay** dēp şāh cihan (s.24/614)

lāyık bol-: uygun münasip olmak

Perî birle beşer **lāyık bolur mu**

Uçar ḳuşģa kişi 'āşık bolur mu(s. 16/417)

mātem evi bol-: yas evi olmak

Bu ḥālet birle ol būstān saraylar

Bolup **mātem evi bolup** nevalar (s.14/349)

ma'zül bol-: uzaklaştırılmak, azledilmek

Du'ā birle taķı meşğül boldı

Ki sultānlığdın ol **ma'zül boldı** (s.19/518)

medhüş ol-: korku içinde kalmak

Bu ğamdın ah urup bî-huş boldı

Ḳatında çāreler **medhüş oldı** (s.22/604)

merdāne bol-: yiğitçe davranmak

Ki şāh sēn taķı şāhāne bolğıl

Yürekin berkitip **merdāne bolğıl** (s.18/482)

meşğül bol-: uğraşmak

Çü kördiler bellerning naķli maķbül

Ki **boldı** zengîler tutmaķģa **meşğül**(s.24/654)

Mihmān bol-: misafir olmak

Neçe zengî alarga **boldu mihmān**

Birimizni alarga kıldı ḳurbān(s.51/1469)

muvaflık bol-: başarıya ulaşmak
 Kişi **bolub** mudur hiç yelge ‘aşık
 Bolur mu yel bile tofrağ **muvaflık**(s.16/419)
Müşerref bol-: şereflenmek
 Açığ ün birle yığlagıl şemāme
Müşerref bolmadım cān-ı selāme(s.17/449)
Müsellağ bol-: silahlanmak
Müsellağ boldılar barı uruşğa
 Yarağlanıp barı oturur turuşğa (s.24/655)
Mükemmel bol-: kusursuz olmak
Mükemmel boldı küll keme hücre
 Ki bērdiler kemeçilerni içre (s.19/420)
müşkil bol-:Güç durumda olmak
 Êşitipmen kim anda köp yaşarlar
 Ne kim **müşkil bolur** anda taparlar (s.21/562)
nevmîd bol-: Ümit kesmek , **ümitsiz olmak**
 Veli **nevmîd bolman** ol hüdādın
 Anga asān hālāş etmek belādın(s.62/1924)
pāre bol-: parçalanmak
 Kālıp Seyfū’l-mülük nālān hayrān
 Yüregi **pāre bolup** bağı büryan(s.32/882)
peydā bol-: Ortaya çıkmak
 Êşitkeç çün şāh **peydā boldı**
 Bu ğamdın mest ēdi heşyār boldı(s.23/639)
remîde bol-:Korkmak, ürkmek
 Cemīle dēr ki ey cān-ı nur dīde
 Nēge **boldung** keyki sēn **remîde**(s.19/505)
serhōş bol-: sarhoş olmak
Bolup serhōş tal’ at birle kıoptı
 Kuçup boynını tutup ağızın öpti(s.26/723)
sergerdān ol-: sersem, şaşkın, perişan olmak
 Cemālingni kōrüp hayrān bolup men
 Kētebilmey çü **sergerdān olup** men(s.26/733)
şāhāne bol-: şaha yaraşır olmak mükemmel olmak
 Ki şāh sēn tağı **şāhāne bolğıl**
 Yürekin berkitip merdāne bolğıl(s.18/482)
Taħammülsüz bol-: dayanamamak, katlanammak
 Bu hāl ile anı kōrdi shehensāh
Taħammülsüz boluben urdı bir āh(s.50/1446)

terk bol-: bırakmak, gitmek

Bular öz elindin han kılmas ermiş

Eger kılsa köp **terk bolmas** ermiş(s.28/786)

tîre bol-: kızmak, kararmak

Melike öfkelep hem **tîre boldı**

Meger kim mâh tâbân hîre boldı(s.55/1603)

Tirig bol-: canlı olmak, hayatta olmak

Tirig bolsa taqı Sâ'id'ğa tégür

Bu kılung hâlımı ol şâhidğa tégür(s.23/632)

2.1.2. İsim + kıl- Yardımcı Fiille Oluşturulanlar

Kılmak yardımcı bu dönemde yaygın olarak kullanılmış fiilin in etmek ve olmak yardımcı fiillerinin yerine kullanıldığı görülmektedir.

'arz kıl-: sunmak

Eger şems kamerni '

Barıp cennet hürilerni kêtürseng(s.16/425)

âvâre kıl-: kararsız , başı boş kalmak

Bu hem yığlap yaqasın pâre kıldı

Köngül hoşluğunu **âvâre kıldı** (s.13/332)

beste kıl-: bağlamak

Anıng arqasıdın bir tasma tildi

Özining béliğe bir beste kıldı(s.36/1008)

bîmâr kıl-: hasta etmek

Ol eki yarını **bîmâr kıldı**

Yene şah-zâdeni efgâr kıldı(s.32/881)

cehd kıl-: gayret etmek

Bu sözni hem Rebî'ü'lmülük bildi

Kızınıng köçerige **cehd kıldı** (s.69/2120)

Devâ kıl-: Şifa vermek, iyileştirmek

Çü'Âşım çarlatıp yıgdı çerîgin

Devâ kılğay biregü oğlı fikrin (s.19/493)

Efgân kıl-: feryat etmek

Bahıllıklar tèlesüp bir biridin

Ne **efgânlar kılur** yerlik yeridin(s.22/608)

efgâr kıl-: yaralı olmak

Ol eki yarını bîmâr kıldı

Yene şah-zâdeni **efgâr kıldı** (s.32/881)

efsün kıl-: büyü, sihir yapmak

Yılan-dék zülüflerüng **efsün kılıptur**

Meni mundağ ayağımını ılıptur(s.26/732)

endişe kıl-: endişelenmek

Ki Seyfû'l-mülük köp **endişe kıldı**

Taḥammül birle şabrın pîşe kıldı (s.31/875)

eşheb kıl-: alacalı olmak

Ƙır öy tönglükin **eşheb kıliban**

Ƙara çekmendin çeşbende kıliban (s.25/697)

etmām kıl-: tamamlamak

Ki perçîn hoştur nakri ḥām

Ƙılıp munça tekellüf birle **etmām**(s.11/254)

fehm kıl-: anlamak

Melik-zāde söz ayttı **fehm kılmās**

Zarāfet sözlerni zengî bilmes(s.26/736)

feryād kıl-: haykırmak

Bu ḥāletde nigārın yād kıldı

Köyüben nale-i feryād kıldı (s.34/952)

ğāzab kıl-: öfkelenmek

Vezîrlerni tutup zindānıǵa saldı

Ğāzab kıldı hevl cānıǵa saldı (s.5/89)

ḥamle kıl-: saldırmak

Körüp bu kuş yılanǵa **ḥamle kıldı**

Yılanıng ağzıdın otlar çaçıldı(s.33/930)

hevl kıl-: korkmak

Ƙız aytur **hevl kılmā** ādemi men

Žārüretdin bu dîvge hemdemi men (s.37/1063)

Ḥikāyet kıl-: hikaye etmek, anlmtak

Şeker sözlük yigît nuṭǵı dileviz

Ḥikāyet kılsa elfāzı şeker-rîz (s.61/1868)

Ḥîle kıl-:hile yapmak

Nêçe künler buyurdı yargu çıka

Ḥîle kılsa uralar çıka çıka(s.27/742)

icāzet kıl-: izin vermek

İçi köyüp **icāzet kıldı** āḥir

Salıp avāze kim kaçtı misāfir (s.29/818)

ināyet kıl-: yardım ve iyilik etmek

İnāyet kıldı yetdi kudret Allah

Ḥalāş eyler anı ol ḥikmetde Allah(s.32/909)

izhār kıl-: açıklamak

Ƙılıp şāh-zāde hem sırrını **izhār**

Sorap kuli ḥalāyıǵdın bu bisyār (s.21/559)

ķabŭl ķıl-: kabul etmek

ķabŭl ķıldı alar uşbu cezîre

Ki ķıldılar bir birine ĥazîre(s.27/757)

ķaşd ķıl-: (kötü) niyette bulunmak

Yazıp çengelni ķuş **ķaşd ķıldı**

Yığaçıng başıda şâh beste boldı(s.33/913)

kengeş ķıl- : akıl danışmak

Şâh 'Āşım begler birlen **kengeş ķılup** tört yanığa elçi yiberğeni (s.15/389)

ma'mŭr ķıl- : imar etmek

Uzattı Mışr şâhı nê öyidin

ķılıp ma'mŭr evvela elini toyıdın (s.21/566)

naşîhat ķıl-: nasihat etmek

Dêdi bêğler **naşîhat ķıldı** engîz

ķılır yüz ming naşîhatlar şeker-rîz(s.16/411)

Nażar ķıl-: bakmak

Nażar ķıldı hevâğa şâh şeydâ

Körer kim bir uluğ ķuş oldı peydâ(s.33/912)

pâre ķıl-: parçalamak

Anı kêlgeç çü men yüz **pâre ķıldım**

Bu Ķulzüm tŭbide avâre ķıldım(s.64/1984)

rivâyet ķıl-: anlatmak

Rivâyet ķıldı râvi aşıl sözni

Körüp sultân Maĥmŭd nâ ĥoş özni(s.6/92)

şabr ķıl-: sabretmek

Köngŭl özüm takı men **şabr ķıldım**

Ķopup ol atķa mindim öyge keldim (s.15/384)

Sefer ķıl-: sefer etmek

Sefer ķıldı uşal gülberg lâle

Ķılıp 'Amân şâhı tökti dürri jāle (s.29/820)

seyr ķıl-: seyretmek

Yörŭben **seyr ķıldı** hiç cānı yok

Besi ra'ina çemendŭr dercihân yok (s.36/1029)

şerĥ ķıl-: açıklamak

Bêrip her birige bisyâr köp māl

Alarğa **şerĥ ķıldı** cümle aĥvāl (s.15/394)

Şŭkŭrler ķıl-: şŭkretmek

Şŭkŭrler ķıldı tengrige ferāvan,

'Āta ķıldı meger anga yengi cān (s.33/940)

Taĥammŭl ķıl-: katnamak, dayanmak

Melik-zāde dēdi urtansa tofrāk
 Kılur otığa taḥammül kılsa tofrāk (s.57/1664)
ta'zīm kıl-: saygı göstürmek
 Edeb birle koyup **ta'zīm kıldı**
 Açıp ol nāmeni tekrîm kıldı (s.8/167)
te'ssîr kıl-: etkilemek
 Ğarîbler ruḥına tekbîr kıldı
 Ğarîb olmaḳ besi **te'ssîr kıldı** (s.29/814)
tedbîr kıl- önlem almak:
 Mening ḥālımını özge sên bilürsin
 Nêçük **tedbîr kılursın** sên bilürsin(s.36/1014)
tekbîr kıl- :tekbir okumak
 Ğarîbler ruḥına tekbîr kıldı
 Ğarîb olmaḳ besi te'ssîr kıldı (s.29/814)
tekrîm kıl-: yüceltmek
 Edeb birle koyup ta'zīm kıldı
 Açıp ol nāmeni **tekrîm kıldı**(s.8/167)
terk kıl-: terk etmek, bırakmak
 Eger ümmet iseng tut yolını berk
 Aning sünnetlerni **kılmağıl terk** (s.3/15)
Tevazu' kıl-: alçak gönüllülük göstermek
 Kıpup ta'zīm ile aldım alarnı
Tevazu' kıldım aldım ben bularnı(s.15/378)
tımār kıl- tedavi etmek
 Melik-zāde **kılıp** bir ay **tımār**
 Yörüş kıldı alar çün āḥirî kār(s.32/881)
tövbe kıl-: tövbe etmek
 Kêl imdi **tövbe kıl** koy mühmel işni
 Ferāgat birle ötger yaz kışını (s.16/415)
vaşiyet kıl-: öğüt vermek
 Süleymān nebî uşbu cihāndın
 Yoriş kıldı **vaşiyet kıldı** sendin (s.15/375)
yād kıl-: anmak, hatırlamak
 Fiğān eyler rübāb **yād kılur**
 Urar kögsige kim feryād kılur(s.17/451)
ziyān kıl-: telef etmek , zarar vermek
 Bu kün munda duramız tangla kitermiz
 Vilāyetige **ziyān kılmay** ötermiz(s.20/545)

2.1.3. İsim + et- Yardımcı Fiile Oluşturulan Birleşik Fiille

et- yardımcı fiilinın metin içinde kullanımının sayıca az olduğu görölmektedir. Anlam olarak bu yardımcı fiilin kullanımını yerine kıl- yardımcı fiili kullanılmıştır.

eř et-: arkadař etmek

Çü itimādı alarga hem hālını

Ki miħnetge **eř etti** rahatını (s.14/344)

feryād et-: haykırmak

Bedi' ning atnı kız eşitti

Yaķasın çāk edüp **feryād etti** (s.39/1100)

ħaber et-: haber vermek

Sā'id barıp atası řāh 'Aşımğa **ħaber etkeni** (s.13/336)

ħayāl et-: düşünmek

ħayāl ettüm gız ey uşbu cihānını

Köreyin dünyāda yaħřı yamānını (s.28/779)

hemdemlik et-: arkadaşlık aetmek

Ėki bî-çäre hem könglin közetip

Yörürler ğuşşada **hemdemlik etip** (s.31/863)

seyr ed-: izlemek

Cihānda **seyr edüptür** afitābı

Köyüp ħünabe yığlar kebābı (s.54/1574)

sözler et-: konuşmak

řahzāde zengı kızını zışt körüp zarafet **sözler etkeni** (s.26/726)

řerħ et-: açıklamak

Anıng aħvālnı oldın āħır

Bedi' ül dıde **řerħ etti** zahir (s.54/1579)

yād et-: anmak, hatırlamak

ħüdānı **yād eteben** řāh ğāzi

Uçup ķondı meger kim řāh bāzi (s.35/1004)

2.1.4. İsim + Eyle- Yardımcı Fiile Oluşturulan Birleşik Fiiller

Metin içinde eyle- yardımcı fiille kurulan birleşik fiillerin kullanımını da kıl-, bol-, ol-yardımcı fiilerine göre daha seyrek tir.

cehd eyle-: gayret etmek, çaba göstermek

Nēçe künler keçe kündüz yörüben

Ki **cehd eylep** bular salnı sürüben (s. 27/761)

ħalāř eyle-: kurtarmak

'İnāyet kıldı yetdi ķudret Allah

ħalāř eylep anı ol ħikmetde Allah (s.32/909)

ķaranğu eyle: karatmak, karanlık etmek

Dēdi 'Aşım ki ey cān-ı cihānım

Ƙaranġu eyledüŋ rüŝen cihānım(s.19/504)

kör eyle-: görmez duruma gelmek

Köŋlige 'ışk eger zor eyler

Besi 'ākıl közni **kör eyler** (s.18/472)

figan eyle: feryat etmek

Şehzāde hüdāyı te'ālaġa nāle **ķılıp figan** eylegeni(s.34/953)

sihri eyle-: sihir yapmak

Yıġladı sāhirler **sihri eylep**

Ki ya 'ni yıġlamang bolġay uŝal hūb (s.14/347)

zor eyle-: güçlük çıkarmak

Köŋlige 'ışk eger **zor eyler**

Besi 'ākıl közni kör eyler (s.18/472)

3. SONUÇ

Çaġatayca, Türk edebiyatının zengin bir dil ve edebiyat kaynaġına sahiptir. Bu dönemde özellikle Ali Şir Nevayi 'nin eserleri bu dönemin dil ve edebiyat özelliklerini yansıtmaya açısından büyük bir önem arz etmektedir. Bunun dışında Sekkaki, Lütfi, Ebulgazi Bahadır Han, Babürŝah gibi önemli şahsiyetlerin eserleri de bu dönemin dil ve edebiyat özelliklerine ışık tutmaktadır. İsmi çok duyulmasa da bu dönemin diġer bir ismi de Meclisi olup yazmış olduġu mesnevi ile dönemin dil ve edebiyat özellikleri.

Bu çalışmada dönemin eserlerinden biri olan Meclisi'nin yazmış olduġu Seyfü'l-Mülük mesnevisinde dikkat çeken bir yapı olan isim +yardımcı fiilden oluşan birleşik fiiller tespit edilerek anlamları verilmiştir.

Seyfü'l-Mülük mesnevisi incelendiğinde eserin sentaktik yapısının genellikle yardımcı fiillerle oluşmuş birleşik fiillerden kurulmuş olduġu, hareket kavramının büyük bir oranda birleşik fiillerle sağlandığı dikkat çekmektedir. Bu birleşik fiiller hem Türkçe özellikle de Arapça ve Farsça sözcüklerle birleşerek hareket ifadelerini karşılamaktadır. Metinde basit, türemiş ve diġer birleşik yapıları fiillerden daha sık kullanılan bu birleşik fiiller bu dönemin önemli bir yapısıdır.

KAYNAKÇA

KORKMAZ, Zeynep (2003), Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi), Ankara: TDK Yayınları.

ERGİN, Muharrerm (1993), Türk Dil Bilgisi. 20. Basım, İstanbul: Bayrak

Basım/yayın/tanıtım.

ERCİLASUN, Prof. Dr. Ahmet Bican (2014) Başlangıçtan 20. Yüzyıla Türk dili Tarihi, Akçaġ yay.İstanbul

ÖLMEZ, Zühal (2007) "Çaġatay Edebiyatı ve Çaġatay Edebiyatı Üzerine Araştırmalar", Türkiye Araştırmalar literatür Dergisi, cilt,5, Sayı 9, 2007, 173-219

ECHMAN, Janos Çaġatayca El kitabı,(2009) (çeviri: Leyla Karahan)İstanbul

DATLI, Derya (2014), "Risaletü'n-Nushiye'deki Arkaik Kelimelerin Tespiti ve Kelime Türlerine Göre Sınıflandırılması", Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi Bildirileri, s.639-659, Eskişehir, Türkiye

BAYDAR, Turgut "İsim + Yardımcı Fiil Şeklinde Oluşan Birleşik Fiiller Üzerine" A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED] 49, Erzurum 55-

Filiz Meltem Erdem UÇAR, Çaġatay Türkçesinde Tasvir Fiilleri Türkbilig, 2016/32: 21-56.

ÖZMEN, Mehmet. "Olmak Fiiliyle Kurulan Birleşik Fiil Çekimleri Üzerine", IV. Uluslararası Türk

Dili Kurultayı Bildirileri-II, 24-29 Eylül 2000; Ankara: TDK Yay., 2007, 1417-1426

SAVRAN, Hülya. "Bir İsim İle Bir Yardımcı Fiilden Oluşan Birleşik Fiiller Üzerine Yeni Görüşler". Türk Dili, S.: 596, Ankara: TDK Yay., 2001, 140-142